

Бичкова Світлана Сергіївна,
доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Національна академія внутрішніх справ

ПАТРОНАТ НАД ДИТИНОЮ: ЗМІНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ У СВІТЛІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У ч. 2 ст. 25 Загальної декларації прав людини проголошено, що дитинство, поряд з материнством, дає право на особливе піклування і допомогу. При цьому всі діти повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

На розвиток цього положення в Конвенції про права дитини (ст. 20) регламентовано: дитина, яка тимчасово чи постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою. У зв'язку з цим держави, відповідно до своїх національних законів, забезпечують зміну догляду за дитиною, який може включати, зокрема, передачу на виховання.

З огляду на специфічну ситуацію в окремих регіонах нашої держави багато дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, були переміщені в інші регіони без документів, що унеможливило влаштування таких дітей в сімейні форми виховання (усиновлення, опіка та інші). Зважаючи на це, виникла потреба в удосконаленні системи обліку та організації захисту внутрішньо переміщених дітей [1], що і послугувало підставою для прийняття 26.01.2016 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми».

Цим Законом повністю змінено законодавчий підхід до регулювання відносин із патронату над дитиною в нашій державі. Розберімося, чи привели ці зміни до покращення у забезпеченні сімейного виховання дітей.

Відповідно до ст. 252 СК України (у редакції 2002 р.) за договором про патронат орган опіки та піклування передавав дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату.

В 2006 році ця норма була уточнена і на таке виховання передавалася дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування.

На сьогодні ж, згідно із ч. 1 ст. 252 СК України, патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного

вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. Тому за договором про патронат над дитиною орган опіки та піклування влаштовує дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах, в сім'ю патронатного вихователя (ч. 2 ст. 253 СК України).

З аналізу наведених положень відразу стає очевидною невідповідність їх одне одному, оскільки в ч. 1 ст. 252 СК України поняття «патронат над дитиною» визначається через конструкцію «складні життєві обставини дитини, її батьків або інших законних представників». Коли ж у ч. 2 ст. 253 СК України мова зайшла про договір про патронат, чомусь законодавець вже згадав лише про складні життєві обставини тільки дитини. У зв'язку із чим слід внести зміни до відповідних положень СК України, узгодивши їх між собою.

Також після внесення змін до гл. 20 СК України передбачено інші строки перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя: по-перше, конкретний термін, на який влаштовується дитина до такої сім'ї, встановлюється органом опіки та піклування; по-друге, він не може перевищувати трьох місяців. Хоча за наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя понад зазначений термін, орган опіки та піклування може його продовжити. Але у будь-якому разі загальний термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати шість місяців (ч. 6 ст. 252 СК України).

Отже, з 2016 року задекларовано повністю новий погляд на патронатне виховання: по-перше, раніше в сім'ю патронатного вихователя влаштовувалася дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування, тепер – будь-яка дитина, яка перебуває (батьки чи інші законні представники якої перебувають) у складних життєвих обставинах; по-друге, за попередньою редакцією дитина передавалася на виховання до досягнення нею повноліття, після новелізації – на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин, але не більше ніж на три місяці (в окремих випадках термін може бути продовжений до шести місяців).

Такий підхід відповідає закладеній в законодавстві європейських держав меті відповідного інституту: під патронат передаються діти, які потребують тимчасово розміщення в сім'ї, що замінить їх власну, або яким необхідно створити особливі умови підтримки і супроводу в сім'ї [2, с. 198].

Проте внесені зміни викликали і низку проблем при тлумаченні нормативних приписів та їх правозастосуванні.

Так, насамперед, нелогічним є розміщення глави 20 «Патронат над дітьми» в Розділі IV СК України, що присвячений влаштуванню дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, адже, як уже зазначалося, до сім'ї патронатного вихователя можуть бути влаштовані і діти, які не є сиротами й які не позбавлені батьківського піклування.

Далі – не достатньо зрозумілим є те, хто буде ініціатором визначення дитини, якій потрібна допомога, оскільки вона, її батьки чи інші законні представники опинилися в складних життєвих обставинах.

Наприклад, у Франції контроль за сім'ями, які можна віднести до груп ризику, допомагає здійснювати асоціація Retis. Вона надає підтримку сім'ї, слідкує за розвитком і вихованням дитини, організовує в кризових ситуаціях її тимчасове влаштування як у родичів, так і в спеціалізованих організаціях або у професійних вихователів – патронів [2, с. 197].

Вбачається, такий позитивний досвід, зокрема, що стосується можливості влаштування відповідних дітей не лише у сім'ї патронатних вихователів, а й до родичів, близьких до сім'ї осіб (наприклад, друзів батьків, так званих «хрещених») було б доцільно запровадити у сімейне законодавство України.

Також виникають запитання і щодо «складних життєвих обставин». Згідно із ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах, є дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поведінням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини.

Проте в положеннях СК України мова йде не лише про складні життєві обставини дитини. Цей термін, як уже акцентувалося, поширюється і на її батьків та інших законних представників.

У ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. (набирає чинності 01.01.2020 р.) складні життєві обставини визначаються як обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно.

При цьому чинниками, що можуть зумовити складні життєві обставини, є: похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість особи; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Не зупиняючись на співвідношенні двох наведених законодавчих положень, можна зробити висновок, що підставами виникнення складних життєвих обставин є як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники. Крім того, в певних випадках ці чинники або не можуть бути усунені взагалі (наприклад, похилий вік, інвалідність), або для подолання окремих обставин потрібно більше часу ніж три-шість місяців, на які дитина передається в сім'ю патронатного вихователя. Тому виникає логічне запитання: чи не буде завдано дитині ще більшої шкоди, в першу чергу з огляду на психо-емоційні аспекти, забирання (навіть через максимальний термін у шість місяців) її з сім'ї патронатного вихователя і влаштування до іншої подібної сім'ї чи застосування до неї інших форм влаштування, передбачених у Розділі IV СК України?

Звичайно, важко не погодитися, що всі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (а в нашому випадку – також й інших дітей, які (батьки чи інші законні представники яких) опинилися в складних життєвих обставинах), можуть лише пом'якшити негативний вплив становища на дитину, в якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність сім'ї [3, с. 138]. У зв'язку із цим, за можливості, слід і не посилювати такий негативний вплив постійним переміщенням дитини з одного місця її перебування до іншого.

Хоча викладеним проблеми реалізації аналізованих законодавчих положень не обмежуються. Можна звернути увагу і на необхідність визначення особи, яка є законним представником дитини, на час її перебування у сім'ї патронатного вихователя. Адже, з одного боку, за наявності у неї батьків (інших законних представників) вони не позбавляються відповідних повноважень. З іншого боку – ким тоді є патронатні вихователі:

законними чи договірним представниками? Особливої актуальності набуває це запитання у разі, коли не можна визначити місце перебування батьків (інших законних представників) дитини або коли дитину влаштовують у сім'ю патронатного вихователя всупереч їх волі.

В юридичній літературі зверталася увага й на інші проблемні аспекти, пов'язані із практичною реалізацією положень гл. 20 СК України [4].

Зважаючи на вищевикладене, можна констатувати, що правове регулювання інституту патронату над дітьми потребує подальшого вдосконалення. Зокрема, вважаємо, слід, ураховуючи інтереси дітей, які (батьки чи законні представники яких) опинилися в складних життєвих обставинах, передбачити спрощений варіант тимчасового їх влаштування у сім'ї не лише патронатних вихователів, а й близьких до них (їх сімей) осіб. Крім того, доречно не обмежувати термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя. Він має визначатися органом опіки та піклування залежно від конкретних обставин, що зумовили необхідність відповідного влаштування дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». Електронний ресурс. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54211.
2. Чекулаев С. С., Кравчук А. О. Сравнительно-правовой анализ института патронатной семьи в России, странах Западной Европы и США. Актуальные проблемы российского права. 2018. № 12 (97). С. 196–202.
3. Черновалюк Ю. Ю. Патронат як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України. Університетські наукові записки. 2009. № 1 (29). С. 134–138.
4. Токарчук Л. М. Патронат над дітьми: постановка проблеми. Правова держава. 2017. № 28. С. 91–95.

Ключові слова: сім'я, дитина, батьки, законний представник, патронат, патронатний вихователь, тяжкі життєві обставини.

Keywords: family, child, parents, legal representative, patronage, foster parent, severe pressure of events.